

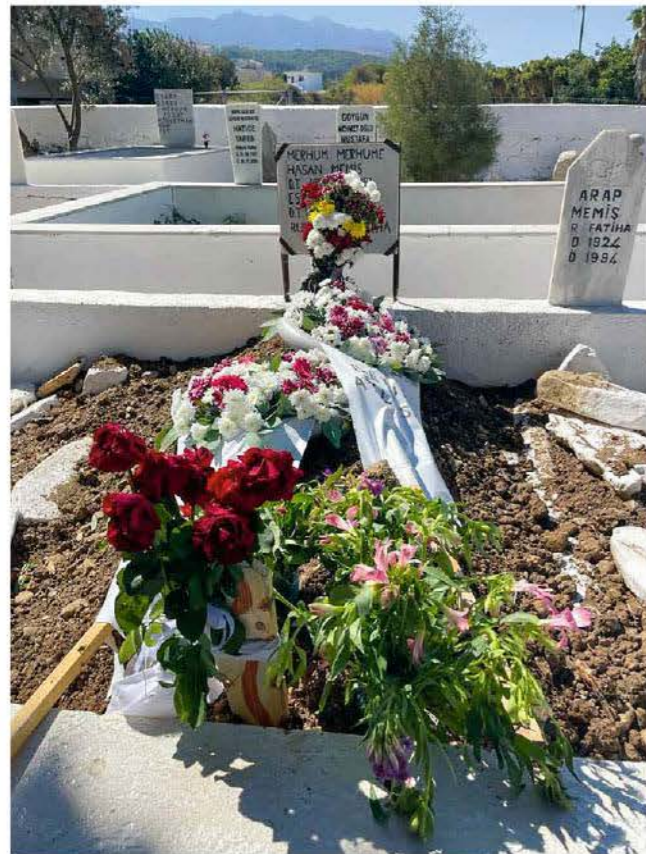
De laatste reis

'...voor de ontwortelden, de opnieuw gewortelden, de wortellozen' – Elif Shafak

Soms blijven geopolitieke conflicten tussen landen iemands lot bepalen, zelfs na zijn dood. Dat overkwam ook **Esra¹** die het afgelopen jaar hier in Nederland haar Turkse vader verloor. Zijn laatste wens was om ooit terug te keren naar zijn geboortegrond, het Griekse eiland Kos, en begraven te worden naast zijn familie. Een wens die bijna niet ingewilligd kon worden door 'oud zeer' tussen Griekenland en Turkije.

INGE MANOUSAKIS-VAN BOMMEL

FOTO'S: FAMILIE VAN ESRA, INTERNET EN PATRICK GOUW

Het graf van Esra's vader

Hasan, de vader van Esra, overleed in september 2021. Hij was 85 jaar oud en had zijn laatste jaren in verwarde toestand doorgebracht. 'Het leven hier viel hem zwaar, zeker na het overlijden van mijn moeder 15 jaar terug. Hij kwam steeds meer in een sociaal isolement terecht vanwege zijn dementie en het overlijden van zijn vrienden', vertelt Esra liefdevol. Hasan heeft ruim 50 jaar in Nederland gewoond maar was de laatste tijd met zijn geest steeds vaker elders. Hij vergat steeds meer en ging terug in de tijd. In zijn geval naar Istantkøy², het huidige Kos, waar hij zijn jeugd heeft doorgebracht. 'Papa was zijn Nederlands vergeten, hij sprak op het einde alleen nog maar Turks. Hij vertelde ons vaak over 'zijn' dorp en dan begonnen zijn ogen te glimmen.'

Volksverhuizing

Hasan heeft een bewogen leven achter de rug. Hij werd in 1936 geboren in het dorpje Kermetés, het Turks voor 'kiem' omdat er veel mensen uit Klein-Azië woonden, als lid van de moslimminderheid die sinds het begin van de Ottomaanse overheersing – in 1522 – op Istantkøy gevestigd was. Hij groeit op in een liefdevol gezin en in betrekkelijke harmonie met de christelijke bevolking die op dat moment veruit in de meerderheid is op het eiland. Istantkøy is in die periode Italiaans grondgebied (1912-1947) en de Italianen zorgen voor een zeker evenwicht tussen de religieuze groepen. Toen na de Grieks-Turkse oorlog, in 1923 in een apart verdrag naast het Verdrag van Lausanne, een bevolkingsuitwisseling werd afgesproken en Griekse moslims naar Turkije en Turkse christenen noodgedwongen naar Griekenland moesten verhuizen, mochten de moslims op het Italiaanse eiland blijven wonen. Zij hielden, in tegenstelling tot de anderen, nog jarenlang hun recht op onderwijs in hun eigen taal en het belijden van hun godsdienst.

Beter bestaan

Die situatie verandert als Istantkøy in 1947 in Griekse handen komt en weer Kos gaat heten. Tussen Turken en Grieken lo-

- 1 Haar echte naam is bij de redactie bekend.
- 2 Waarschijnlijk is de Turkse naam van het eiland een verbastering van Εἰς τὴν Κω (Op/naar Kos), zoals Istanbul vermoedelijk ontstaan is uit Εἰς τὴν Πόλιν (In/naar de Stad). Grappig is dat Kos in Istantkøy de vorm heeft gekregen van het Turkse woord voor 'dorp', köy.

De haven van Kos in de vorige eeuw

pen de spanningen steeds verder op. 'De christenen en moslims leefden weliswaar al generaties lang naast elkaar, maar de onderlinge banden waren niet hecht en van sociale gelijkheid was geen sprake. De moslims hadden niet dezelfde rechten als hun christelijke buren. Ze mochten bijvoorbeeld niet studeren en konden geen publieke functies, zoals politieagent of ambtenaar, bij de overheid uitoefenen. In Turkije gebeurde overigens hetzelfde met de christenen. Hele bevolkingsgroepen werden benadeeld', legt Esra uit.

De carrièremogelijkheden van Hasan op Kos zijn beperkt en zijn ouders zijn inmiddels overleden. Hij besluit op 18-jarige leeftijd om samen met zijn broer, en in totaal nog 10.000 andere moslims, naar Izmir te vertrekken op zoek naar een beter bestaan. Ze krijgen bij aankomst meteen de Turkse nationaliteit. Terugkeren naar Kos is vanaf nu niet meer mogelijk.

Verslechtering

De relatie tussen de christenen en moslims op het eiland verslechtert als de Turken in 1974 het noordelijk deel van Cyprus binnenvallen. Na de invasie mag er geen Turks meer worden gesproken op Kos omdat de Turken op hun beurt het Grieks hadden verboden op de eilanden Tenedos en Imvros (de Griekse eilanden die volgens het verdrag van Sèvres/Lausanne naar Turkije gingen, *red.*). Bezittingen en burgerschap worden afgenomen en veel moslims verhuizen naar Turkije waar ze met open armen worden ontvangen. Het dorpje Ker-

metés wordt omgedoopt tot Platáni, naar de oude plataan die op het plein staat. Hasan zit dan al in Nederland. Een paar jaar daarvoor was hij getrouwd in Izmir. 'Hij heeft zijn bruid per brief 'besteld', zoals dat toen heette', vertelt Esra. Hasan vond de stadse vrouwen te modern. Hij wilde liever een traditionele vrouw uit zijn dorp. Esra vindt, als ze het huis van haar vader opruimt, zijn brieven en een foto van haar moeder die haar oom naar haar vader heeft gestuurd. 'Als Allah het wil, wordt dit je vrouw', schrijft hij. En zo geschiedde.

Hasan koopt met zijn broer een stuk grond in Izmir om een huis te bouwen. Ondanks hun harde werken, schiet de bouw niet op en na veel wikken en wegen vertrekt Hasan met pijn in het hart in 1971 alleen naar Nederland om geld te verdienen. In 1973 laat hij zijn gezin overkomen. 'Hij bouwde opnieuw een leven op in een nieuw land en wist toen al dat het moeilijk zou worden om ooit terug te keren.'

Heimwee

Maar de geboortegrond blijft, zoals bij veel emigranten, trekken. De vader van Esra leeft tussen twee werelden en zal zich nooit ergens helemaal echt thuis voelen. Eenmaal in bezit van een Nederlands paspoort gaat hij in de vakanties zo veel mogelijk terug naar het dorp op Kos en ziet dat de situatie daar aan het veranderen is. Zijn familie die vroeger geen publieke functies mocht bekleden, profiteert nu van de 'wet van de stimulerende achterstand'. Ze hebben horecazaken, hotels, zitten in de handel en verdienen goed geld in het opkomende

De oude islamistische begraafplaats van Kos

toerisme. Hij heeft heimwee, en blijft dat altijd houden, maar teruggaan is met kinderen en kleinkinderen die in Nederland zijn geworteld, geen optie.

Ook nog Italiaan

En dan breekt vorig jaar de droevige dag aan dat Hasan overlijdt. Esra besluit samen met haar broers om de wens van haar vader in te willigen en hem naar zijn laatste rustplaats op Kos te brengen. 'Iedereen heeft het recht om begraven te worden in het land waar hij of zij is geboren. Dat recht is wettelijk vastgelegd'. Toch blijkt die procedure ingewikkelder te zijn dan zij in eerste instantie verwachten. Zij gaan met de benodigde papieren naar het Griekse consulaat in Den Haag, vergezeld door een vriend die de taal spreekt en meekomt om de communicatie te vergemakkelijken. Het wordt geen warm welkom. 'We werden als 'de vijand' behandeld en niet als een familie die hun vader net had verloren'. In het consulaat komen ze erachter dat de registratie van haar vader in de gemeentelijke basisadministratie voor problemen zorgt. Er staat 'geboren in 1936, Istantköy'. De Turkse naam van het eiland raakt een gevoelige snaar bij de consulaire medewerker en hij wil alleen de papieren in behandeling nemen als er 'Kos' bij de geboorteplaats staat. De paniek slaat toe, want de tijd dringt. Vader had volgens islamitisch gebruik binnen een dag begraven moeten worden. Na een oproep via *social media* meldt zich een gemeenteambtenaar die bereid is om de registratie aan te passen. Postuum wordt de Turkse Hasan die de Nederlandse nationaliteit bezit, heel even Italiaan om terug te mogen keren naar Kos. Inmiddels heeft de familie contact met een andere consulaire medewerker die hun situatie

begrijpt. De papieren worden in allerijl in orde gemaakt, want vader wacht al veel te lang.

Terug naar huis

Enkele dagen later is het zover. De hele familie vertrekt naar Kos en Hasan zelf komt later; het lichaam moet eerst gebalsemd worden om deze reis te mogen ondernemen. Na 67 jaar keert hij voorgoed terug naar zijn geliefde eiland Kos. Op het vliegveld op Kos zijn er opnieuw problemen. Er is onvoldoende personeel en de medewerkers die er zijn, werken niet mee. Het vliegtuig is leeg, de zon gaat bijna onder en Hasan wacht nog steeds op het vliegveld. Er komt hulp uit onverwachte hoek. Esra's broer heeft de avond ervoor toevallig een manager van het vliegveld ontmoet – 'Was dit toeval? Toeval bestaat niet', aldus Esra – en hij biedt aan om te helpen. 'Je beseft dan pas hoe belangrijk het is om op het juiste moment iemand met het hart op de juiste plaats te treffen. En iemand die niet de last van het verleden met zich meedraagt.' Hasan mag weg en keert diezelfde nacht nog terug in het dorp. De begrafenis, de volgende avond, is een ontroerend moment. 'Op de dag dat zijn oudste kleinzoon 21 jaar werd, vond mijn vader, omringd door familie en vrienden, zijn laatste rustplaats. Alsof het zo had moeten zijn. Nu is de cirkel weer rond. We zijn in deze verdrietige periode tegengewerkt vanwege onze afkomst maar hebben ook hulp uit onverwachte, Griekse hoek gekregen. Er is dus nog hoop. Uiteindelijk wint de mens het van de politiek', meent Esra. Hasan ligt vredig op een van de twee eeuwenoude islamitische begraafplaatsen op Kos. Hij is na een lange reis eindelijk thuis en herenigd met zijn familie. 🇹🇷